

L. PAICU • M. LUPU • M. LAZĂR

Literatura română

Pregătire individuală pentru proba scrisă

Bacalaureat

ESEUL

art
educațional

CUPRINS

Argument	5
Cum citim programa pentru examenul de bacalaureat?	7
Fundamente ale culturii române. Originile și evoluția limbii române	11
Perioada veche. Formarea conștiinței istorice	15
Curențe culturale/ literare în secolele XVII-XVIII: umanismul și iluminismul ..	21

Pașoptismul

- Rolul literaturii în perioada pașoptistă: *Dacia literară – Introducție*
- România, între Occident și Orient: Vasile Alecsandri, *Balta-Albă, Chirița în provincie* (un text, la alegere)
- Romantismul: Romantismul în literatura pașoptistă (un text, la alegere)
- Poezia: Gr. Alexandrescu, *Umbra lui Mircea. La Cozia*
- Proza (nuvela romantică): C. Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanul*

Epoca marilor clasici

- *Studiu de caz*: Criticismul junimist. Junimea, Titu Maiorescu (un text)
- Poezia romantică Mihai Eminescu (trei texte, la alegere): *Luceafărul, Odă (în metru antic), Scrisoarea I, Floare albastră*
- Realismul. Proza realistă (un text, la alegere)
 - Nuvela psihologică: I.L. Caragiale, *În vreme de război*, Ioan Slavici, *Moara cu noroc*
 - Romanul: Ioan Slavici, *Mara*
- Comedia (un text): I.L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*
- Basmul cult (un text): Ion Creangă, *Povestea lui Harap-Alb*

Curențe culturale/ literare la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX

- Prelungiri ale romantismului și ale clasicismului:
 - Octavian Goga, *Rugăciune* (un text)
- Simbolismul – începuturile modernismului: Ion Minulescu, *Acuarelă* (un text)

Curențe culturale/ literare în perioada interbelică:

modernism, tradiționalism, orientări avangardiste

- Poezia interbelică – modernismul (patru texte, la alegere – câte unul pentru fiecare autor canonic):
 - George Bacovia, *Plumb, Lacustră*
 - Tudor Arghezi, *Testament, Psalm III*

– Lucian Blaga, <i>Eu nu strivesc corola de minuni a lumii, Dați-mi un trup voi munților</i>	209
– Ion Barbu, <i>Riga Crypto și lapona Enigel, Joc secund [Din ceas, dedus...]</i> ...	220
• Poezia interbelică – tradiționalismul: Ion Pillat, <i>Aci sosi pe vremuri</i>	230
• <i>Studiu de caz</i> : Diversitate tematică, stilistică și de viziune în poezia interbelică	235
• Orientări tematice în romanul interbelic:	
– Romanul psihologic: Camil Petrescu, <i>Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război, Patul lui Procust</i> (un text, la alegere)	254
– Romanul experienței: Mircea Eliade, <i>Maitreyi, Nuntă în cer</i> (un text, la alegere)	276
– Romanul realist de tip obiectiv (un text): Liviu Rebreanu, <i>Ion</i>	303
– Romanul realist balzacian (un text): G. Călinescu, <i>Enigma Otiliei</i>	318
– Romanul realist mitic: Mihail Sadoveanu, <i>Baltagul</i>	333
• <i>Studiu de caz</i> : Modele epice în romanul din perioada interbelică	341
• Povestirea: Mihail Sadoveanu, <i>Hanul Ancuței</i>	360
• Romanul în perioada postbelică:	
– înainte de 1980: Marin Preda, <i>Moromeții, Cel mai iubit dintre pământeni</i> ; (un text, la alegere)	368
– după 1980: Mircea Nedelciu, <i>Zmeura de câmpie</i> (un text)	389
• Poezia în perioada postbelică (patru texte, la alegere): Nichita Stănescu, <i>Către Galateea, În dulcele stil clasic, Lecția despre cub</i> ; Marin Sorescu, <i>Poveste</i>	396
• Teatrul în perioada postbelică: Marin Sorescu, <i>Iona</i> (un text)	415
• Curente culturale/ literare: postmodernismul; Mircea Cărtărescu, <i>Levantul</i> (poezie epică)	419
Curente literare: Clasicism – Romanticism – Realism	426
Anexa 1 – Despre studiile de caz și dezbateri	431
Anexa 2 – Indice – Concepte de istorie și teorie literară utilizate	431

ARGUMENT

Așteptările unui candidat (actual sau viitor) la **examenul de bacalaureat** cuprind, în cazul probei scrise, la disciplina limba și literatura română, demonstrarea competențelor de receptare a textelor literare și de producere a mesajelor scrise, prin redactarea unui **eseu** (structurat, argumentativ sau liber) despre operele, epocile și curentele literare studiate. Fiind apreciat cu punctaje distincte pentru **conținut** și pentru **redactare**, asemenea tip de item solicită, într-un mod integrator, elemente corespunzătoare fiecărei competențe de evaluat (conform programei de examen):

1. Utilizarea corectă și adecvată a limbii române în diferite situații de comunicare.
2. Utilizarea adecvată a strategiilor de comprehensiune și de interpretare, a modalităților de analiză tematică, structurală și stilistică în receptarea textelor literare și nonliterare.
3. Punerea în context a textelor studiate prin raportare la epocă sau la curente culturale/ literare.
4. Argumentarea în scris și oral a unor opinii în diverse situații de comunicare.

Programele școlare de limba și literatura română **pentru ciclul superior al liceului** (clasele a XI-a și a XII-a), care furnizează materialul cel mai consistent pentru programa de bacalaureat, realizează un salt calitativ față de ciclul inferior al liceului, de la analiza tematică, structurală și stilistică a operelor literare, la comprehensiune, interpretare și raportarea textelor studiate la contextul apariției (epocă sau curent cultural/ literar), conform competențelor generale **2, 3**. Se urmărește astfel întărirea coordonatei interpretative, dar și a celei culturale, pentru înțelegerea textelor literare studiate. Ca element de noutate semnalăm dezvoltarea unei viziuni de ansamblu asupra fenomenului cultural românesc, dar nu ca inventar de informații cu scop reproductiv, ci ca un instrument necesar pentru contextualizarea operelor literare studiate, la momentul apariției lor (epocă sau curent literar/ cultural) și la cadrul mai amplu al literaturii universale.

Programele pentru clasele a XI-a și a XII-a valorifică și actualizează, în realizarea propriilor competențe, elementele de analiză tematică, structurală și stilistică a textelor literare și nonliterare, asimilate în ciclul inferior al liceului. De asemenea, continuă realizarea competențelor de comunicare și de argumentare (**1 și 4**).

Pentru redactarea unui eseu, fie el o temă pentru acasă sau un subiect de examen, este necesară armonizarea elementelor de **conținut** (principalele componente de structură, de compoziție și de limbaj specifice textului narativ, poetic sau dramatic; temă, motiv, viziune despre lume; punerea în context a textelor studiate prin raportare

la epocă sau la curente culturale/ literare) și a elementelor de **redactare** (utilizarea corectă și adecvată a limbii române, respectarea structurii eseului, construcția discursului argumentativ).

De asemenea, elevul ar trebui să evite extremele: atât reproducerea unor informații prefabricate despre textul literar (care, oricât de pertinente ar fi, exclud încercarea elevului de cunoaștere nemijlocită a textului literar, de înțelegere a relației acestuia cu contextul istoric, cultural sau critic și mai ales de constituire a propriului punct de vedere), cât și afișarea unor idei insuficient susținute de propriile cunoștințe și lecturi.

Eseurile propuse în lucrarea de față nu urmăresc a se constitui într-un grupaj de texte prefabricate cu scopul de a fi asimilate în grabă sau imitate, pentru că ele însele nu pot oferi soluțiile pentru o varietate de cerințe posibile pentru fiecare text, epocă sau curent literar. De asemenea, eseurile propuse nu pot rezolva nici problema înțelegerii textelor literare, pentru că aceasta este condiționată, în primul rând, de lectura operelor. Un punct de vedere personal se constituie doar prin contactul direct cu textul literar, care furnizează argumentele necesare interpretării.

Rostul acestor eseuri este de a exemplifica modul în care conținuturile și competențele specifice disciplinei, în special pentru clasele a XI-a și a XII-a, pot fi valorificate într-o organizare logică, aplicată la unele texte literare pe care le considerăm adecvate pentru ilustrarea acelor secvențe ale programei școlare, care au fost preluate de programa examenului de bacalaureat. Pe cât posibil, în selecția operelor literare ne-am îndreptat către autorii canonici menționați în programa de bacalaureat.

Amintim că numărul minim de texte literare studiate la un anumit capitol este precizat în programele școlare, fiind menținut și în programa de examen. În prezenta ediție, am ilustrat adesea capitolele cu mai multe opere literare decât este obligatoriu de studiat, pentru a lăsa fiecăruia alegerea unui anumit text. La fel de bine, în unele cazuri se poate opta pentru texte literare pe care noi nu le-am abordat.

În legătură cu studiile de caz și dezbaterile, lucrarea noastră conține atât prezentări generale ale temelor, cât și eseuri aplicative, adică oferă suficiente informații necesare elaborării răspunsurilor la eseurile propuse pentru proba scrisă. Aceste informații nu sunt însă singurele posibile, pentru că exemplificările pot viza și alte opere literare, respectiv texte nonliterare.

Sperăm că lucrarea de față poate oferi o „cheie de lectură” a programelor școlare pentru ciclul superior al liceului, privite din perspectiva examenului final de bacalaureat.

AUTORII

CUM CITIM PROGRAMA PENTRU EXAMENUL DE BACALAUREAT?

Pentru a alege operele literare de pregătit pentru examen conform programei de bacalaureat, vom avea în vedere trei aspecte:

1. Clasificarea textelor literare după gen și specie.
2. Autorii canonici.
3. Evoluția literaturii române: epoci și curente culturale/ literare; cronologie.

1. Clasificarea textelor literare după gen și specie:

Textul poetic – specii: poezie epică, poezie lirică; texte poetice care să ilustreze aspecte esențiale ale genului; clasificare după curent literar.

Textul narativ – specii epice: basm cult, nuvelă, roman; clasificare după curent literar, temă sau epocă.

Textul dramatic – specii: comedia; o operă dramatică postbelică.

„Elevii trebuie să studieze în mod aprofundat cel puțin numărul minim de texte prevăzute în programa școlară.”¹

2. Autorii canonici: Mihai Eminescu, Ion Creangă, I. L. Caragiale, Titu Maiorescu, Ioan Slavici, G. Bacovia, Lucian Blaga, Tudor Arghezi, Ion Barbu, Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, G. Călinescu, E. Lovinescu, Marin Preda, Nichita Stănescu, Marin Sorescu.

„Conform programei școlare în vigoare, examenul de bacalaureat nu implică studiul monografic al scriitorilor canonici, ci studierea a cel puțin unui text din opera acestora. Textele literare la prima vedere pot aparține atât autorilor canonici, cât și altor autori.”²

Genuri și specii literare reprezentate, în general, de autori canonici:

Textul poetic: poezie epică (Ion Barbu, *Riga Crypto și Iapona Enigel*; Mircea Cărtărescu, *Levantul*), poezie lirică (Mihai Eminescu, G. Bacovia, Lucian Blaga, Tudor Arghezi, Ion Barbu, Nichita Stănescu, Marin Sorescu).

Textul narativ – specii epice:

• Proza scurtă: basm cult (Ion Creangă, *Povestea lui Harap-Alb*), nuvelă (nuvela romantică, istorică: C. Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanul*; nuvela realist-psihiologică: Ioan Slavici, *Moara cu noroc*; I. L. Caragiale, *În vreme de război*).

¹ Limba și literatura română – Programa pentru examenul de bacalaureat prevăzută în anexa nr. 2 la Ordinul ministrului educației naționale nr. 4.923/2013.

² Idem.

• Romanul: Ioan Slavici, Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, G. Călinescu, Marin Preda.

• Textul dramatic – specii: comedia (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*); o operă dramatică postbelică (Marin Sorescu, *Iona*).

3. Evoluția literaturii române:

Epoci și curente culturale/ literare	Periodizare	Reprezentanți	Specii literare
<i>Cultura și literatura veche</i> Umanismul	secolul al XVI-lea, al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea	<ul style="list-style-type: none"> • Cronicarii moldoveni (Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce) și munteni (Radu Popescu, Radu Greceanu) • Dimitrie Cantemir 	<ul style="list-style-type: none"> • Istoriografia, cronicile (arta portretului, descrierea, narațiunea) • primul roman: <i>Istoria ieroglifică</i>
<i>Cultura și literatura premodernă</i> Iluminismul	1780–1830	<ul style="list-style-type: none"> • Școala Ardeleană (Gheorghe Șincai, Samuil Micu-Klein, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu) – Iluminismul în Moldova și în Țara Românească • Epoca de tranziție (începuturile poeziei și ale prozei) – Poezia (poetii Văcărești, Costache Conachi) – Proza (Dinicu Golescu) 	<ul style="list-style-type: none"> • prima epopee (eroi-comică-satirică): <i>Țiganiada</i>
<i>Literatura modernă</i> Perioada pașoptistă M. Kogălniceanu; revista <i>Dacia literară</i> – <i>Introducție</i> (1840) Romantismul	1830–1860	<ul style="list-style-type: none"> • Perioada preromantică (Vasile Cârlova, Ion Heliade Rădulescu, Gh. Asachi) • Perioada pașoptistă – Poezia (A. Mureșanu, Vasile Alecsandri, Gr. Alexandrescu) – Proză (C. Negruzzi, I. Ghica, A. Russo, Vasile Alecsandri) – Teatrul (Vasile Alecsandri) • Perioada postpașoptistă (Nicolae Filimon, Alexandru Odobescu, B.P. Hasdeu) 	<ul style="list-style-type: none"> • elegia, meditația, balada – varietate de specii lirice romantice și clasice; poezia epică (fabula, balada, legenda cultă) și poezia lirică – nuvela romantică, nuvela istorică, povestirea, proza de călătorie, memorialistica – comedia • romanul, nuvela, drama

Epoci și curente culturale/ literare	Periodizare	Reprezentanți	Specii literare
Epoca marilor clasici Titu Maiorescu; Junimea; revista <i>Convorbiri literare</i> Romantismul Realismul	aprox. 1867–1885	<ul style="list-style-type: none"> • Mihai Eminescu • Ion Creangă • I. L. Caragiale • Ioan Slavici 	<ul style="list-style-type: none"> • Teme și motive, specii romantice – poezie și proză • Basmul cult • Comedia • Proza realistă: nuvela psihologică, romanul
Prelungiri ale clasicismului și ale romantismului Orientări: poporanismul și sămănătorismul	1900–1916	<ul style="list-style-type: none"> • Poezia: George Coșbuc, Octavian Goga • Proză, teatrul: • D. Zamfirescu, B. Șt. Delavrancea 	<ul style="list-style-type: none"> • Lirismul obiectiv
Simbolismul Al. Macedonski – revista <i>Literatorul</i> ; art. <i>Poezia viitorului</i>	1892–1916	<ul style="list-style-type: none"> • Alexandru Macedonski, Ștefan Petică, D. Anghel, Ion Minulescu, George Bacovia 	<ul style="list-style-type: none"> • Teme și motive simboliste
Perioada interbelică Tradiționalismul (N. Crainic) Modernismul – E. Lovinescu, revista <i>Sburătorul</i> Avangarda (Ion Vinea, Tristan Tzara)	1919–1940	<ul style="list-style-type: none"> • Poezia <ul style="list-style-type: none"> – tradiționalism (Ion Pillat, Vasile Voiculescu) – modernism (George Bacovia, Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Ion Barbu) – avangardism (Ion Vinea, Ilarie Voronca) • Proza (Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Mihail Sadoveanu, George Călinescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Mircea Eliade) • Dramaturgia (Camil Petrescu, Lucian Blaga) 	<ul style="list-style-type: none"> – Poezia epică (balada), poezia lirică (arte poetice, diferite teme și specii lirice) • Proza interbelică: romanul (modele epice, orientări tematice: romanul psihologic, romanul experienței etc.) – drama³

³ Drama este o specie dramatică bine reprezentată în epocă, dar nu este obligatorie pentru examen.

Epoci și curente culturale/ literare	Periodizare	Reprezentanți	Specii literare
Literatura de după al Doilea Război Mondial Neomodernismul	1960–1980	<ul style="list-style-type: none"> • Poezia (Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Emil Botta, Leonid Dimov, Ioan Alexandru, Ana Blandiana) • Proza (Marin Preda, Eugen Barbu, Petru Dumitriu, Ștefan Bănuțescu, Fănuș Neagu, Sorin Titel) • Dramaturgia (Marin Sorescu, Eugen Ionescu, Theodor Mazilu, Ion Băieșu) 	<ul style="list-style-type: none"> – poezia postbelică – romanul postbelic – teatrul postbelic
Postmodernismul (generația '80)	1980–2000	<ul style="list-style-type: none"> • Poezia (Mircea Cărtărescu, Alexandru Mușina, Florin Iaru) • Proza (Mircea Cărtărescu, Ioan Groșan, Mircea Nedelciu) • Dramaturgia (Matei Vișniec) 	<ul style="list-style-type: none"> • Poezia epică (epopeea), poezia lirică • Proza scurtă, romanul postmodern • Teatrul postmodern

„Pentru proba scrisă, elevii trebuie [...] să poată **redacta** un eseu structurat, un eseu liber sau un eseu argumentativ, în care să aplice conceptele de istorie și teorie literară (perioade, curente literare/ culturale, elemente de analiză tematică, structurală și stilistică) [...].

Studiile de caz și dezbaterile... pot fi valorificate în cadrul probelor orale și scrise, prin solicitarea argumentării unor opinii sau judecăți de valoare (reproduse) pe marginea temelor respective. Argumentarea va fi exemplificată prin texte/fragmente adecvate, studiate la clasă.”⁴

*Pentru o justă selecție a textelor literare, sugerăm consultarea *Cuprinsului* prezentei lucrări.

⁴ Limba și literatura română – Programa pentru examenul de bacalaureat prevăzută în anexa nr. 2 la Ordinul ministrului educației naționale nr. 4.923/2013.

FUNDAMENTE ALE CULTURII ROMÂNE

ORIGINILE ȘI EVOLUȚIA LIMBII ROMÂNE

I. Delimitări terminologice

Alfabet chirilic – vechi alfabet folosit la scrierea limbii slave, compus de frații Chiril și Metodieu în sec. al IX-lea și întrebuințat și în Țările Române până către 1860.

Dialect – varietate teritorială a unei limbi, ale cărei trăsături caracteristice (fonetice, lexicale, gramaticale etc.) o deosebesc de limba comună a întregului popor și de alte ramificații teritoriale ale acestei limbi.

Grai – varietate teritorială de rang inferior a unei limbi, subordonată dialectului, folosită pe un teritoriu restrâns și caracterizată printr-un număr de trăsături lingvistice neesențiale.

Limba latină vulgară/ populară – limbă italică vorbită de majoritatea clasei mijlocii în Imperiul Roman, ce se deosebea de latina clasică utilizată de elite prin elemente de gramatică, vocabular și pronunțare. A constituit baza formării limbilor romanice.

Limbă literară – aspectul cel mai îngrijit al limbii unui popor, stabilit prin norme unitare și consolidat prin scris.

Limba română comună – stadiu al limbii române premergător apariției dialectelor sud-dunărene: aromân, meglenoromân și istroromân (aprox. sec. VII-X).

Limba română – potrivit lingvistului Al. Rosetti, „*este limba latină vorbită neîntrerupt în partea orientală a Imperiului Roman, cuprinzând provinciile dunărene (Dacia, Pannonia de sud, Dardania, Moesia Superioară și Inferioară), din momentul pătrunderii limbii latine în aceste provincii și până în zilele noastre*”.

Norma literară/ norma limbii literare – are în vedere un anumit uzaj lingvistic impus în comunicarea orală sau scrisă. Deși nu implică existența unor forme prohibitive, precum *norma lingvistică* (ale cărei reguli, înregistrate în gramatici, dicționare explicative sau ortografice și ortoepice, sunt obligatorii pentru orice utilizator al limbii), norma literară impune anumite constrângeri atât asupra vorbitorilor, cât și asupra celor care o utilizează în scris. Chiar dacă are un caracter istoric, ea se schimbă lent, deoarece rolul său este tocmai acela de a consacra un singur uz al limbii pentru o perioadă relativ lungă de timp.

Slavonă – varianta scrisă a limbii slava veche.

II. Prezentare generală

Scurt istoric

Limba română face parte din familia limbilor romanice, împreună cu franceza, italiana, spaniola, portugheza, catalana, provensala, retoromana, sarda, dalmata etc. Toate limbile romanice au evoluat din limba latină populară/ vulgară. Originea limbii române este legată de formarea poporului român, proces complex de sinteză daco-romană, asupra căruia s-au exercitat în timp și alte influențe.

- Sec. I: consolidarea stăpânirii romane în zona Dunării.
- 101–106: cucerirea Daciei de către Traian.
- 212: prin Constituția lui Caracalla, locuitorii Daciei devin cetățeni romani.
- 271–275: „retragerea“ aureliană din Dacia.
- Sec. III-IV: creștinismul pătrunde în provinciile dunărene.
- Sec. VI: sosirea slavilor în zona Dunării și începutul amestecului cu populația romanizată.
 - Sec. IX: limba slavă veche, care nu cunoștea decât varianta vorbită, capătă și formă scrisă, prin inventarea alfabetului așa-numit „chirilic“ de către frații Chiril și Metodiu. Din acel moment și până în sec. al XVI-lea, limba bisericii românești, a culturii și a cancelariei va fi slavona (slava veche).
 - Sec. X–XI: scindarea limbii române comune prin apariția dialectelor sud-dunărene; constituirea cnezatelor și voievodatelor conduse de Glad, Gelu și Menumorut.
 - Sec. XI–XII: pătrunderea maghiarilor în Transilvania.
 - Sec. XIV: întemeierea Țărilor Române.
 - 1508: la Târgoviște **se tipărește prima carte în Țările Române, *Liturghierul* lui Macarie, în limba slavonă.** Vor urma un **Octoih** (1510) și un **Tetraevanghel** (1512).
 - 1521: primul document în limba română, ***Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung*** către judele Brașovului. Din sec. al XVI-lea datează și un număr de manuscrise (textele maramureșene): ***Psaltirea scheiană, Psaltirea voronețeană, Psaltirea Hurmuzachi, Codicele voronețean.***
 - 1544: la Sibiu **se tipărește prima carte în limba română, *Catehismul luteran.***
 - 1559: la Brașov, diaconul Coresi înființează o tipografie proprie, unde, de-a lungul a circa douăzeci de ani, apar 11 tipărituri în limba slavonă și 9 în limba română.
 - 1561: primul a fost ***Catehismul*** (cca. 1559–1560) tipărit de Coresi în limba română, ***Evangeliarul românesc***, tradus din slavonă. În ***Predoslovie***, el și-a justificat și teoretic „îndrăzneala“, scriind: *În sfânta beserecă mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțeles decât 10 mie de cuvinte neînțelese în limbă străină.* Totuși, în acest moment influența slavonei asupra limbii române este încă importantă, cu precădere în rândul cărturarilor.
 - În secolul al XVII-lea, mai ales din a doua jumătate, limba slavonă pierde teren în favoarea celei grecești, utilizată tot mai mult în biserică. „Descoperirea“ originii latine a neamului – „*Rumânii... toți de la Râm [Roma] se trag*“, va exclama uimit și totodată mândru Grigore Ureche, în ***Letopisețul Țării Moldovei*** – va orienta interesul cărturarilor și spre limba latină, a cărei influență va deveni tot mai puternică. Dar diferențele locale datorate graiurilor tind să micșoreze avantajele rezultate din îmbogățirea vocabularului, încât, pentru prima dată, un cărturar român, mitropolitul Simion Ștefan, simte nevoia să clarifice măcar la nivel teoretic această problemă, îndemnând la unificarea limbii. În ***Predoslovie*** la traducerea ***Noului Testament*** de la Bălgrad (Alba-Iulia) din 1648 el spune: *Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sunt buni carii împlă în toate țările, așa și cuvintele acele sunt bune carele le înțeleg toți.*
 - În secolul al XVIII-lea, tendința de îmbogățire a limbii se accelerează, manifestându-se în continuare sub înrâurirea limbilor greacă și latină. Este vorba însă de o acțiune spontană și nu de urmarea unei doctrine, chiar dacă un cărturar precum Dimitrie Cantemir, conștient de noutatea limbajului său, simte nevoia alcătuirii unui dicționar explicativ – ***Scară a cuvintelor streine tâlcuitoare***, cum îl numește el –, care conține un

mare număr de termeni neologici precum: *avocat* – *cela ce trage pentru altul pâra cu plată*; *anonim* – *cela ce, izvodind ceva, numele nu i să știe*; *argument* – *vorovă doveditoare*; *atomuri* – *lucrul carele într-alt chip sau parte nu să mai poate despărți, despica, tăia*; *boală hronică* – *boală carea ține cu anii*; *democrație* – *stăpânire în carea cap ales nu iaste, ce toată țara poate intra la sfat*; *fantezie* – *păreră, închipuirea minții*; *himeră* – *dihania carea în lume nu să află, ciudă nevădzută, neaudzită, afar din ființă*; *pilulă* – *gugoasă, bubușlie, carea dau doftorii de înghit pentru liacul*; *teatru* – *locul privelii în mijlocul a toată ivala*. Limba utilizată de Cantemir este însă dificilă pentru cititorul de azi și, totodată, diferită de a altor cărturari ai timpului.

- Prima jumătate a sec. al XIX-lea se caracterizează prin tendința de reînnoire lingvistică, pe de-o parte prin apelul insistent la modelul latin, datorat mai ales cărturarilor Școlii Ardelene, pe de alta, la italiană și franceză. Semnificativă este, acum, „evoluția” părerilor unei personalități a timpului, Ion Heliade-Rădulescu. În 1828, în *Gramatica românească*, semnată I. Eliad, el propunea simplificarea alfabetului chirilic și, implicit, principiul fonetic al scrierii, prin renunțarea la o serie de slove socotite inutile. În 1840 însă, în *Paralelism între limba italiană și limba română*, considerând că *deosebirea limbii noastre de cea italiană din ziua de astăzi nu este alta, decât că a noastră a rămas în starea cea d-intâi [...] și cea italiană a început de atâtea veacuri a se cultiva prin autorii și poeții săi*, Heliade o propune ca model de urmat. Printre consecințe, vor fi apariția unui număr mare de neologisme de origine italiană, dar și schimbări ortografice ale căror urmări mai dau bătaie de cap și azi românilor, precum grafia unor nume proprii care conțin dublarea consoanelor plasate intervocalic: Negruzzi, Russo, Bolliac, Rosetti etc. În 1847, într-un *Vocabular de vorbe străine în limba română*, Heliade merge mai departe, propunând înlocuirea unui mare număr de cuvinte slavone, maghiare, turcești, nemțești și grecești – peste 1000 –, considerate *de prisos* sau *urâte*, prin termeni de origine italiană, latină și, în câteva cazuri, prin creații personale: *aldămaș* (turc.) – *de băut, de mână bună*; *boală* (slv.) – *lovire a răului, maladie, morb*; *bogat* (slv.) – *înavuțit, bănos, pecunios, opulent*; *brutar* (germ.) – *pâinar*; *vijelie* (slv.) – *uragan, tempestă*; *zăpadă* (slv.) – *nea, nive*; *iubire* (slv.) – *amare*; *corabie* (slv.) – *bastiment, navă*; *corăbier* (slv.) – *matelot, marinar*; *nenorocire* (slv.) – *disgrație, infortună*; *zâmbet* (slv.) – *surâs*; *veste* (slv.) – *nuvellă, avis, anunț*; etc. El devine, de asemenea, partizanul înlocuirii literei *x*, de origine grecească, prin *cs* (grafie însușită între alții de Vasile Alecsandri). Iată un exemplu de limbaj extras din poemul său *Serafita*: *A! bellă ești, dilecto! Și capellura-ți blondă,/ De voluptate peplu, ca crinii lui Amor,/ Cu bucele lui Phebu te-ammantă, te circonadă/ Electric radioasă. Te-acoperă, că mor! Asemenea oscilații îl vor determina pe Mihai Eminescu să afirme că tot ce a clădit I. Eliad, modestul dascăl de la Sfântul Sava, a stricat Heliade.*

- Procesul de normare al limbii literare începe abia în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, odată cu înființarea Academiei Române. Atunci, ca urmare a trecerii de la grafia chirilică la cea latină, se declanșează așa-numitul „război al limbilor” care va duce, în final, la fixarea normei lingvistice și va accelera totodată procesul de definitivare a normelor unice ale limbii literare. Lupta s-a dus atunci și pentru impunerea unuia dintre cele două sisteme de scriere, cel etimologic și cel fonetic, problemă depășită în 1880, când Academia adoptă noul proiect de ortografie. După această dată, se poate vorbi în mod clar despre o limbă literară *unitară*, în sensul unui ansamblu de norme supradialectale, și *modernă*.

- În anul 1904 apare primul *Îndreptar ortografic*.

Trăsături definitorii

Elementele constitutive ale limbii române, sistemul fonetic, structura gramaticală, cea mai mare parte a fondului lexical principal și a vocabularului activ sunt de origine latină, „*ceea ce dovedește caracterul romanic al limbii noastre*”¹.

- Câteva particularități fonetice: transformarea consoanei *l* aflată între două vocale în *r* (*gula – gură, sale – sare, dolus – dor*); modificarea unor vocale urmate de consoana *n* (*bene – bine, lana – lână*); modificarea unor consoane urmate de vocala *i* (*tibi – ție, dico – zic*) etc.

- Sistemul morfologic al limbii române a moștenit, reorganizând și, uneori, simplificând pe cel al latinei populare: declinările, gradele de comparație, pronumele, cele patru conjugări, majoritatea adverbilor, prepozițiilor și conjuncțiilor.

- Sintaxa limbii române menține caracteristicile sintaxei latinei populare.

- Lexicul (vocabularul de bază) conține în cea mai mare parte cuvinte de origine latină (peste 60%) și slavă (20%).

Structura etimologică a lexicului românesc modern:

- Cuvinte moștenite din latină – majoritare (*mamă, inimă, gură, cap, apă, floare, cal, an, noapte, iarnă, săptămână, a bea, a lua, a fugi* etc.).

- Din limba dacă s-au păstrat doar câteva cuvinte – *abur, baltă, barză, brad, brâu, buză, mal, mazăre, pupăză, strungă, vatră, viezure* etc. – și un număr de toponime: *Argeș, Criș, Mureș* etc.

- Împrumuturi lexicale mai vechi, din limba: slavă (*babă, nevastă, ogradă, sat, uliță, cocoș, rac, deal, luncă, gărlă, sfânt, muncă, noroc* etc.); maghiară (*a bănuși, a făgăduși, cătană* etc.); greacă (*a chivernisi, a catadicsi, a silabisi, a plictisi* etc.); turcă (*moft, tabiet, dandana, chef* etc.).

- Împrumuturi lexicale mai noi, din limba: franceză (*caiet, bursă, abajur* etc.); germană (*bliț, diesel, șaiabă, laitmotiv* etc.); italiană (*duet, operă, partitură, bancă, drapel, armată* etc.); engleză (*lider, crenel, aisberg* etc.) etc.

III. Competența de evaluat

- Construirea unei viziuni de ansamblu asupra fenomenului cultural românesc, prin integrarea și relaționarea cunoștințelor asimilate.

Cerință:

Scrie un eseu liber având ca temă *originile și evoluția limbii române*, integrând atât informațiile de mai sus, cât și pe cele dobândite la clasă. Este util să ai în vedere următoarea structură a eseului: ipoteză/ premisă (punct de plecare), argumentație (trei – patru argumente de natură teoretică însoțite de exemplificări corespunzătoare ale premisei) și concluzie/ sinteză (partea finală a expunerii, care cuprinde ideile esențiale din cuprinsul eseului).

¹ Theodor Hristea, *Sinteze de limba română*, Editura Albatros, București, 1984.

PERIOADA VECHE

FORMAREA CONȘTIINȚEI ISTORICE

I. Delimitări contextuale

Formarea conștiinței istorice a poporului român se realizează treptat, începând cu preocupările umaniștilor din secolele al XV-lea – al XVII-lea, care consemnează în documentele care s-au păstrat, scrise mai întâi în limba slavonă, apoi în latină, iar mai târziu în limba română, modul în care românii din diferitele provincii se înscriu în cursul istoriei: situarea lor în timp și spațiu, evenimentele istorice, limba, cultura, obiceiurile.

II. Competența de evaluat

- Punerea în context a textelor studiate prin raportare la epocă sau la curente culturale/ literare (umanismul).
- Construirea unei viziuni de ansamblu asupra fenomenului cultural românesc.

Cerința:

Scrie un eseu de sinteză despre contribuția cronicarilor moldoveni la formarea conștiinței istorice.

III. Sugestii de redactare

STRUCTURA	CONȚINUTUL ESEULUI
<p>Contextul umanismului românesc</p> <p>Temele fundamentale din cronici</p> <p>Cronicarii moldoveni – Letopisețul Țării Moldovei</p>	<p>IPOTEZĂ</p> <p>Cronicarii moldoveni sunt boieri luminați, cărturari preocupați de consemnarea istoriei poporului, fiind conștienți de rolul său educativ. Temele fundamentale abordate de cronicari și care au contribuit la formarea conștiinței noastre istorice sunt: originea latină, comună a tuturor românilor, latinitatea limbii române, fenomenul continuității poporului român în acest spațiu geografic, consemnarea evenimentelor istorice trecute sau contemporane (istoriografia), instituția domniei (chipuri și tipuri de domnitori, rolul lor în politica internă și externă etc.).</p> <p>DEZVOLTAREA ARGUMENTELOR</p> <p>Cronicarii moldoveni, Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, scriu <i>Letopisețul Țării Moldovei</i>, înregistrând firul istoric al evenimentelor petrecute de-a lungul vieții fiecăruia dintre ei. Cronica boierului Grigore Ureche cuprinde eveni-</p>

Funcția educativă și valoarea moralizatoare a istoriei

mentele petrecute în istoria Moldovei, din anul 1359 (de la întemeiere) până la a doua domnie a lui Aron-Vodă (1594). Miron Costin, cel mai erudit cronicar moldovean și fin diplomat, reconstituie evenimentele petrecute între 1595 și 1661. Ion Neculce, primul nostru povestitor artist, consemnează evenimentele petrecute între anii 1661 și 1743, o etapă dramatică a istoriei Moldovei.

Conceptia cronicarilor asupra rolului istoriei este umanistă. Motivul pentru care consemnează evenimentele este cunoașterea istoriei. Ei cred în **funcția educativă și valoarea moralizatoare a istoriei**, idee afirmată încă din *Predoslovie* cronicii lui Grigore Ureche: „Mulți scriitori au nevoit de au scris rândul și povestea țărâlor, de au lăsat izvod pre urmă, și bune și rele, să rămâie feciorilor și nepoților, să le fie de învățătură, despre cele rele să să ferească și să să socotească, iar de pre cele bune să urmeze și să să învețe și să să îndirepteze.” Miron Costin continuă *Letopisețul*, animat de aceeași convingere, după cum mărturisește în *Predoslovie*: „să nu să uite lucrurile și cursul țărâi, de unde au părăsit a scrie răpăosatul Ureche vornicul”. Și Ion Neculce exprimă, în stilul oral specific, aceeași idee: „Deci, fraților cetitorilor, cu cât veți îndemna a ceti pre acest létopisătu mai mult, cu atâta veți ști a vă feri de primejdii și veți fi mai învățați a dare răspunsuri la sfaturi ori de taină, ori de oștire, ori de voroave, la domni și la noroade de cinste”.

Obligația cercetării critice a izvoarelor și documentelor

Pentru consemnarea istoriei neamului, cărturarii umaniști se preocupă de **cercetarea critică a izvoarelor și documentelor**, pentru că scrierile istorice trebuie să slujească adevărul, fiind un **act de responsabilitate morală în fața urmașilor**. „Eu voi da seama de ale mele, câte scriu”, afirmă Miron Costin în *Predoslovie* la *De neamul moldovenilor*. În această lucrare autorul demonstrează originea latină a românilor printr-o argumentare științifică, bazată pe autori antici și umaniști, aducând dovezi de ordin lingvistic, istoric, folcloric: „Biruit-au gândul să mă apuc de această trudă, să scot lumii la vedere feliul neamului, din ce izvor și săminție sântu lăcuiitorii țării noastre Moldovei și așa și Țării Muntenestești... și românii din țările ungurești, că tot un neam sunt și odată descălecați.”

Responsabilitatea morală a istoriografului

Originea romană, comună a tuturor românilor

Afirmarea și argumentarea **originii romane, comune a tuturor românilor** – „Rumânii, câți să află lăcuiitorii în țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc suntu cu moldovenii și toți de la Râm se trag”, formulată memorabil de Grigore Ureche, și **latinitatea limbii române** sunt preocupări permanente ale cărturarilor umaniști.

Latinitatea limbii române

Primul nostru umanist care afirmă ideea originii romane, comune a tuturor românilor, este **Nicolaus Olahus**, în lucrarea scrisă în 1536, *Hungaria*: „Românii se spune că suntu colonii romane.

Dovadă de acest lucru e faptul că au multe cuvinte comune cu limba romană. Moldovenii au aceeași limbă, religie și obiceiuri ca și muntenii... Limba lor ca și a celorlalți români a fost cândva romană, ca unii ce sunt coloni ai romanilor. [...] Chiar și acum pe limba lor se numesc romani." Scrisă în limba latină, lucrarea este prima care pune în circuitul umanismului european aceste idei privitoare la identitatea națională a românilor.

Aceeași atitudine întâlnim la istoricul savant Dimitrie Cantemir, care, în lucrarea de vastă erudiție *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor* (scrisă în latină, tradusă de autor în limba română, în 1717), continuă ideile cronicarilor: romanitatea și continuitatea pe teritoriul Daciei, dar depășește viziunea lor prin faptul că se ocupă de românii din toate provinciile, inclusiv de macedoromâni, și privește istoria noastră în contextul mai larg al istoriei universale: „*Deciia vor mărturisi precum poporul romano-moldo-vlahilor nu din glozozeala [amestecarea] a nașteri de strânsură să fie scornit, ce din cetățeni romani, din ostași veterani și din mari familii să să fie ales.*” Afirmăția combată, cu dovezi științifice („*vor mărturisi*”), o teorie falsă, lansată de copiii cronicii lui Ureche, „oameni neînvățați”, că romanizarea Daciei s-ar fi făcut cu tâlhari din temnițele Romei.

În scrierile cronicarilor moldoveni se întreține cultul „întemeietorilor”. Se relatează legenda întemeierii Moldovei, numele lui Dragoș-vodă este menționat alături de al împăratului Traian: „*Neamul Țărâi Moldovei de unde să trăgănează?! Din țărâle Râmului, tot omul să creadză! Traian întâiu, împăratul, supuind pre dahii/ Dragoș apoi în moldoveni premenindă pre vlahi,/ Martor este Troianul, șanțul în țara noastră/ Și Turnul-Săverinul, munteni, în țara voastră*” (Miron Costin, *Stihuri de descălecatul țărâi*, așezate în fruntea *Letopiseșului Țărâi Moldovei de la Aronu-vodă încoace*). Versurile au caracter de odă, de preamărire a înaintașilor, dar afirmațiile sunt susținute de dovezile arheologice din cele două provincii, dovezi numite „*martor*”.

Grigore Ureche a formulat cel dintâi cu claritate **ideea unității de origine, de neam și de limbă a tuturor românilor**: „*toți de la Râm se trag*”. Este primul care aduce și argumente de ordin **lingvistic** pentru această idee: „*... de la râmleni, cele ce zicem latină, pâine, ei zic panis, carne, ei zic caro, găina, ei zic galena, muieria, mulier, făméia, femina, părinte, pater, al nostru, noster și altile multe din limba latinească, că de ne-am socoti cu amăruntul, toate cuvintele le-am înțeleage.*” Latinitatea limbii române este susținută de Miron Costin, de Dimitrie Cantemir, iar mai târziu, în lucrările filologice ale reprezentanților Școlii Ardelene.

„**Toți de la Râm se trag**”

Argumente de ordin lingvistic

**Instituția domniei,
personalități**

Arta portretului

Grigore Ureche

Un alt element al conștiinței istorice este **instituția domniei**, personalitățile aflate în centrul evenimentelor istorice consemnate în cronici. Unele portrete au o veritabilă valoare artistică.

Grigore Ureche, care excelează în arta portretului și în concizia exprimărilor memorabile, realizează la moartea lui Ștefan cel Mare portretul panegiric (laudă, elogiul) al eroului exemplar:

„Fost-au acestu Ștefan vodă om nu mare de statu, mâniaș și de grabă vărsătoiu de sânge nevinovat; de multe ori la ospete omorea fără județu. Amintrilea era om întreg la fire, neleneșu, și lucrul său îl știa a-l acoperi și unde nu gândia, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși se vârâia, ca văzându-l ai săi, să nu să îndărăpteze și pentru aceia raru războiu de nu biruia. Și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-să căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor.“

Echilibrat, concis, sobru, excelând în observația morală, „portretul esențializează un caracter și fixează o pildă strălucită”¹. Cronicarul, obiectiv, prezintă calitățile și defectele domnitorului, fapt ce umanizează eroul. Portretul fizic este doar schițat în propoziția negativă cu sens afirmativ – „om nu mare la stat” –, ceea ce contrastează cu avalanșa de atribute morale: impulsivitatea domnitorului autoritar care are drept de viață și de moarte asupra supușilor săi – „mâniaș și de grabă vărsătoriu de sânge nevinovat”. În ilustrarea trăsăturilor morale, se remarcă predilecția pentru folosirea locuțiunilor, mărci ale vorbirii orale – „om întreg la fire, neleneșu, și lucrul său îl știa a-l acoperi”. Energic, preocupat de toate treburile țării, omniprezent: „unde nu gândia, acolo îl aflai”. În politica externă excelează prin spiritul combativ, excelent strateg și conducător de oști – „la lucruri de războaie meșter” – care cunoaște puterea exemplului – „unde era nevoie însuși se vârâia, ca văzându-l ai săi, să nu să îndărăpteze” –, dar și prin optimism și spirit diplomatic – „știindu-să căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor”. Se remarcă rolul inversiunii, al epitetului și al antitezei în realizarea portretului moral.

Tipul domnitorului ideal se completează cu aspecte legate de moartea lui Ștefan cel Mare. Legătura cu poporul și caracterul exemplar sunt redată prin sinecdoca „țara”: „Iară pre Ștefan vodă l-au îngropat țara cu multă jale și plângere în mănăstire în Putna... Atâta jale era, de plângea toți ca după un părinte al său”, „Citând memoria neamului ce își plânge părintele, Ureche îl sanctifică pe voievod”². Menționarea unor fenomene meteorologice susține semnificația simbolică a morții domnitorului.

¹ Dan Horia Mazilu, *Cronicarii moldoveni*, Ed. Humanitas, București, 1997.

² Dan Horia Mazilu, op. cit.

Miron Costin

Alt portret este acela al domnitorului sângheros Alexandru Lăpușneanul. Nucleele epice și vorba memorabilă consemnată de cronicar („*De nu mă vor, eu îi voi pe ei și de nu mă iubesc, eu îi iubesc pre dânșii și voi merge, ori cu voie, ori fără voie*“) au trecut în nuvela lui C. Negruzzi, tot astfel cum mitul eroului exemplar a servit ca punct de plecare pentru o serie de opere literare și istorice despre domnitorul Ștefan cel Mare.

În ultima parte a *Letopisețului*, Miron Costin consemnează evenimente istorice la care a fost martor, fiind „*un memorialist atent asupra vieții și asupra oamenilor, ... zugrav de moravuri și de caractere*“³. Recompune destine sub forma unor „*portrete cu preponderență morală, ținuta fiind, de regulă, ilustrarea unui precept etic*“⁴. Cruzimea lui Ștefan Tomșa, perfidia lui Gașpar Grațiani, nesăbuiința lui Grigore Ghica sunt trăsături morale relevate în mai multe „*istorisiri pe tema ispășirii*“. Două portrete antitetice opun credulitatea, nepriceperea lui Vasile Lupu vicleniei și ipocriziei sfetnicului său Gheorghe Ștefan, care îl detronează pe domnitor, luându-i locul.

Ion Neculce

Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat de Ion Neculce, lucrare memorialistică, presărată cu numeroase caracterizări și portrete, descrieri, anecdote, este precedat de patruzeci și două de legende istorice, reunite sub titlul *O samă de cuvinte*. Neculce motivează separarea legendelor de cronica propriu-zisă prin faptul că ele dezvăluie întâmplări verosimile, dar neatestat documentar. Cronicarul face astfel distincția dintre adevărul istoric și ficțiune. Legendele au în centru figuri ale unor domnitori precum Ștefan cel Mare, Petru Rareș sau Vasile Lupu. Portretul lui Ștefan cel Mare se recompune din cele nouă legende care deschid culegerea, fiind realizat pe linia trasată de predecesorul Grigore Ureche. Talentul de povestitor al lui Neculce este remarcabil. Oralitatea și ironia sunt trăsături ale stilului datorită cărora a fost considerat de G. Călinescu un Ion Creangă al literaturii vechi.

În portrete surprinde ticurile, gesturile, faptul caracteristic (Istratie Dabija „*be vin mai mult din oală roșie decât din păhar de cristal*“, Mihail Racoviță „*îți pare că-i om zălud*“). Portretele sunt plasate în cadrul unor întâmplări în urma cărora formulează concluzii în zicale populare, digresiuni paremiologice, adesea pleonastice: „*[Antioh Cantemir] Nu feci ca tată-său Cantemir, să să puie împotriva unei crăii cu o mână de oameni slabi. Paza bună*

³ Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, București, 1977.

⁴ Dan Horia Mazilu, op. cit.

trece primejdia ré, mielul blând suge la doo maice, capul plecat nu-l prinde sabia.“

Importanța cronicarilor

CONCLUZIE

Opera cronicarilor este științifică prin conținut, dar literară prin formă. **Importanța** cronicarilor constă, pe de o parte, în ideile pe care le-au pus în circulație, pe de altă parte, în realizarea artistică a scrierilor (dezvoltarea unor tehnici narative și descriptive). Chiar dacă unele idei s-au dovedit ulterior exagerări, fără temei științific (cum este teza purismului etnic, scuzabilă prin dorința de a sublinia noblețea poporului român), liniile de cercetare abordate de cronicari au condus la dezvoltarea istoriografiei românești, au dat un impuls formării conștiinței identitare și au contribuit la impunerea limbii naționale ca limbă de cultură.

Continuitatea temelor identității naționale în cultura română

Temele abordate de cronicarii moldoveni se regăsesc și în cronicile din Țara Românească (*Letopisețul Cantacuzinesc, Cronica Bălenilor, Cronica anonimă despre Brâncoveanu*), pentru ca apoi să fie tratate savant de Dimitrie Cantemir. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Școala Ardeleană continuă prin reprezentanții ei, în lucrări științifice monumentale, argumentarea pe bază de dovezi istorice, lingvistice, demografice, a ideilor care au condus la formarea conștiinței istorice a neamului: latinitatea limbii, originea romană și continuitatea românilor. Preocuparea pentru istoria națională se continuă în perioada pașoptistă, în contextul social-politic și cultural entuziast. Mihail Kogălniceanu începe să editeze, în 1843, *Letopisețele Țării Moldovei*, care au servit ca sursă pentru scrierile cu caracter istoric și pentru literatura romantică a vremii, dar și pentru literatura română din secolul XX.